

Šattolaš Sápmi

Ceavzilis ealáhusovddideapmi

Sámediggedieđáhusa ođasmahttin

Mearriduvvon 13.10.22 - Ášši 42/22

SAEMIEDIGKIE
SAMETINGET

Poastaboksa 3
9735 Kárášjohka
Telefon +47 78 47 40 00
samediggi@samediggi.no
www.samediggi.no

Sámediggi 2022

Ovdasiidogovva: Árvu

Sisdoallu

1	Álgu	6
2	Šattolaš Sápmi 2019 dieđáhusa stáhtus	7
3	Ovddideaddji ealáhuseallin sámi guovlluin	8
3.1	<i>Geasuheaddji báikkálaš servodagat</i>	9
3.2	<i>Sámi fidnohuksen</i>	9
3.3	<i>Sámedikki doarjagat ealáhusovddideapmái - SED</i>	10
3.4	<i>Ovttasbargu gielddaiguin</i>	11
3.5	<i>Boraspiret</i>	12
3.6	<i>Máilmmiviidosas dilit</i>	12
3.7	<i>Bajimus mihtut ja strategiiat</i>	12
4	Ángiruššansuorggit	14
4.1	<i>Mearrabiepmu</i>	14
4.2	<i>Eanadoallu</i>	15
4.3	<i>Boazodoallu</i>	15
4.4	<i>Duodji</i>	16
4.5	<i>Sámi mátkeealáhusat, hutkás ealáhusat ja báikkálašbiebmu</i>	17
4.6	<i>Márggabealat ealáhuseallin</i>	19
5	Ekonomalaš ja hálldahuslaš váikkuhusat	21

1 Álgu

Sámedikki dievasčoahkkin mearridii Šattolaš Sápmi Sámediggediedáhus ealáhusovddideami birra 04.12.19. Diedáhus čalmustahtii vuosttažettiin ealáhusovddideami sámi guovlluin ja Sámedikki ealáhusovddidanruđaid doaibmaguovlu. Sivvan manne dat čalmmustahtii doaibmaguovllu, lei ahte 7 gieldda ledje ohcan beassat mielde doaibmaguvlui ovddit diedáhusa rájes mii bodii jagi 2011.

Beaiveálgu-julggaštusas čuožžu ahte diedáhus galgá ođasmahttojuvvot árrat sámediggeáigodagas Covid-19-pandemijja váikkuhusaid geažil ealáhuseallimii ja fitnodagaide. Viidáseappot čuožžu ahte mii galgat sihkkarastit dálá fitnodagaid manjá epidemijja ja vuoruhit gealbudeami easkaásahuvvon fitnodagain ja álggahandoarjaga fitnodagaide.

Sámediggi lea hábmen mánga diedáhusa mat leat addán deatlaš duogášdieduid bargui ealáhusdiedáhusain. Sámediggi mearridii Sámediggediedáhusa boazodoalu birra (2016), Sámediggediedáhusa duoji birra (2018) ja Sámediggediedáhusa luosa birra (2021). Dát diedáhusat čielggasmahttet Sámedikki politihka gustovaš fágasurggiin. Ealáhusovddideami diedáhusa ođasmahttin galgá leat láidesteaddjin daid eará ealáhusaide, čilgehusaide ja strategiijaid mat leat mearriduvvon manimus jagiid. Earret dáid diedáhusaid lea Sámediggi hábmen ođđa boazodoalloláhkaevttohusa jagi 2022.

Telemarksforskning hábme jahkásaččat analysa sámi guovlluid ealáhusovdáneamis Sámedikki ovddas. Analysa čájeha earret eará man geasuheaddjin sámi guovllut leat vejolaš sisafárrejeddiide, bargosadjeovddideapmái, ásaideapmái ja árvoháhkamii ealáhuseallimis.

Jagi 2022 mearridii Stuorradiggi diedáhusa – *Sámi giella, kultuvra ja servodateallin – Ealli sámi báikkálaš servodagaid ealáhusvuoddu* - Meld. St. 37 (2020-2021). Dat čilge sámi servodatovddideami guovddáš hástalusaid ja das leat mánga deatalaš strategiija ja doaibmabiju ealáhusovddideapmái sámi guovlluin.

Ođasmahttinbarggus lea Sámedikkis leamaš čoahkkimat dakkár doaimmaheddiiguin go Halti ealáhusgárddiin, Davvi-Romssa regioidnaráđiin, Ráissa suohkanin, Sápmi ealáhusgárddiin mas njeallje gieldda ledje mielde, Snoasa suohkaniin, Gámgaviikka gielddain ja Hábmera suohkaniin. Dasa lassin lea Hábmera suohkan ovddidan sierra árvalusa. Organisašuvnnat Sámiid duodji ja Duojáriid Ealáhussearvi leat maid ovddidan čálalaš árvalusaid.

Dát ođasmahttojuvvon ealáhusdiedáhus galgá vuolggaht mih-tuid ja strategiijaid mat nannejit vuoddu guhkesáigásaš ja ceavzilis ovdáneami ealáhusaide ja ássamii sámi guovlluin.

Ealáhusdiedáhus čilge strategiijaid mat giedahallet dáid čuolbmačilgehusaid. Sámediggi áigu bidjat eavttuid sámi kultuvrra ja giela positiiva ovdáneapmái dainna lágiin ahte sihkkarastit ássama ja barggolašvuoda sámi guovlluin. Mearrideaddjin lea ahte ealáhusovddideapmi dáhphuvvá ceavzilis vuogi mielde, mas sámi kultuvra, luondu ja biras vuhtiiváldojuvvo.

Sámediggi joatká jagi 2019 Ealáhusdiedáhusa váldomihtu Sámedikki ealáhuspolitihka várás. Mihttu lea definerejuvvon ná:

“ Sámi guovlluin galget leat nana ealáhusat mat ovddidit ja bisuhit eallinfámolaš sámi servodagaid ”

Dilli sámi guovlluin veahkadatnjiedjamiin, eretfárreimiin ja boarásnuvvan álbmogiin geažuha ahte Sámediggi ferte ealáhuspolitihkas čielgaseappot vuoruhit ángiruššama Sámedikki váikkuhangaskaomiiguin ja deaivileppot juogadit daid. Sámediggi áigu maiddá nannoseappot ovttasbargat SED-guovllu gielddaiguin. Struktuvrraid ja gieldačoahkkádusaid rievdan gáibida ahte Sámedikki vuoruheapmi ja deaivilvuohta lea vuorddehahtti ja oidnosis. Sámediggi áigu ovddidit ealáhuseallima sámi giela, kultuvrra ja ealáhusaid vuodul ja geavahit dan gilvoovdamunin márkanis. Dat gáibida ángiruššama mángga suorggis, sihke earjilealáhusaid ektui ja doaibmabijuid ektui mat sáhttet nan-net sámi guovlluid geasuheaddji bajásšaddan- ja ássanguovlun nuorra bearrašiidda erenoamážit.

Doaba Šattolaš Sápmi Ceavzilis ealáhusovddideapmi mearkkaša ahte Sámedikki ealáhuspolitihka galgá váikkuhit dasa ahte sámi guovlluid ealáhuseallin ahtanuššá ja ovdána. Dan láhkai sáhtta ásaht bistevaš bargosajiid main lea stuorát árvoháhkkan sámi guovlluin. Dakkár ovddideapmi galgá leat ceavzil, mii mearkkaša ahte daid doaibmabijuid maid maiddá earát álgga-hit, galgá sáhttit fievrredit manit bulvii ii ge bilidit resursavuodu dahje dahkat dan dohkkeameahttumin. Guhkesáigásašvuohta ja ceavzilisvuohta galgá leat láidesteaddjin Sámedikki ealáhuspolitihkkii.

Diedáhus bidjá stuorra deattu váikkuhangaskaoapmegeavaheapmái, muhto ealáhuspolitihka láhčín ovttas almmolaš eiseválddiiguin lea uhcimusat seamma deatalaš. Dábálaččat leat guovddáš eiseválddit mat mearridit ealáhusovddideami ja servodatovddideami rámmaeavttuid, ja Sámediggái lea hui deatalaš ahte Sámedikkis lea buorre gulahallan daiguin. Deatalaš reaidun dan oktavuođas leat konsultašuvnnat, oktavuohta earret eará Stuorradikkiin, ráđđehusain, departemeanttaiguin, direktoráhtaiguin, fylkkaiguin, gielddaiguin ja daid doaimmaheddiiguin mat álggahit doaibmabijuid main lea mearkkašupmi sámi álbmogi.

2 Šattolaš Sápmi 2019 diedáhusa stáhtus

Diedáhusas leat mánja vuoruheami ja eanaš vuoruheamit diedáhusas leat joga álggahuvvon dahje čuovvuvuvvon. Dás vuolábealde eai leat buot doaimmat namuhuvvon, muhto stuorát prošeavttat mat leat álggahuvvon dahje loahpahuvvon, leat mielde.

- Prošeakta SápmiAgri loahpahuvvui jagi 2020 ja dan mihttun lei ášahit positiiva ovdáneami eanadoalus Unjárgga, Deanu, Kárášjoga ja Porsáŋgu gielddain ja Guovdageainnu suohkanis. Prošeakta čadahuvvui mealgadii nu mo lei plánejuvvon. Ollugat válde badjelaset/oste eanadálodoaluid, rievddadedje doaibmavisttiid dahje huksejedje ođđa doaibmavisttiid.
- Boazodoalloláhkálávdegoddi, mii lea doaibman jagi 2018 loahpa rájes, ja loahpahan bargguset jagi 2022. Lávdegoddi lea evttohan ođđa boazodoallolága, mii galgá sáddejuvvot gulaskuddamii.
- Sámedikkis leat leamaš mánja konsultašuvvna guovddáš boraspireiseválddiiguin earret eará rievddadusaid birra boraspirehálldasemis, Nordlándda hálldasánplána. Boraspirevahádat leat ain menddo stuorrát sihke boazodoalus ja eanadoalus.
- Sámediggi lea leamaš mielde sihkarastimin bestema guolástussii earret eará Gáŋgaviikka gielddas. Sámediggi lea mánja jagi juolludan bestenruđaid gieldda nuorranguolásteaddjiprošektii. Muđui lea doarjja bivdofatnasiid oastimii lihkestuvvan bures mánjga gieldda guolástusas.
- Sámediggi lea bargan duodjeealáhusa ođđasisorganiseremiin masa Duojárriid ealáhussearvi, Sámiid duodji og Duodjeinstituhta leat oassálastán. Bargu galgá buoridit ovtasbarggu ja ášahit ulbmilat organiserema mii heive ealáhusa dárbbuide. Ášši meannuduvvui dievasčoahkkimis jagi 2022 čavčča.
- Jagi 2019 diedáhusas rávvejuvvui ahte Sámediggi galgá dahkat ovtasbargošiehtadusaid dihto gielddaiguin sámi ealáhusovddideamis. Čoahkkimis daid gielddaiguin mat eaiggáduššet Sápmi ealáhusgárddi, dovddahuvvui ahte dakkár šiehtadusaid dahkan ii leat ulbmillaš hálldasapmi go dakkár hálldasapmi mielddisbuktá eanet byrákratijja. Sámediggi ádde daid gielddaid oainnu.
- Sámediggi lea bidjan ollu návccaid dan bargui ahte sihkarastit báikkálaš ja ceavzilis luossahálldasemi. Luossadiedáhus hábmejuvvui jagi 2021. Sámediggi lea maid oassálastán mánja prosessii mearraluossabivddu oktavuodas ja luossabivddu oktavuodas Deanu čázadagas.
- Mátkealáhusprošeakta Johtit loahpahuvvui jagi 2021. Davvi-Norgga Mátkealáhusas lei ovddasvástáduš dan čadaheamis ja oktiibuot 21 fitnodaga miehtá Sámi oassálaste prošektii. Sámediggi lea mielruhtadeaddji ja oassálasttii stivrenjovkui. Johtit áigumuš lei váikkuhit sámi mátkealáhusaid ovddideapmái ja prošeakta

mielddisbuvttii positiiva ekonomalaš ovdáneami eanaš fitnodagaide ovdal korona-epidemijja deaividii jagi 2020.

- Sámediggi lea vuoruhán áŋgiruššat báikkálaš biepmuin. Fitnodatovddidanprošeavtta Faamoe bokte ovddidedje oassálastit iežaset doaimma. Okta prošeavtta bohtosiin lei ahte oassálastit háliidedje viidáseappot ovddidit kulináralaš ruvttu sámi bibmui Finnmárkkus. Máistu prošeavtta ulbmil lei oázžut eanet restauránttaid Romssas geavahit bohccobuktagiid. Dat galgai dahkkojuvvot ovtas bohccobiergobuvttadeddjiiiguin. Hástalussan lea oázžut kundariid borrat ođđa buktagiid ja oázžut sin geat fállat biepmu, vuovdigoahit bohccobuktagiid.
- Mátkealáhusprošeakta Vahca álggahuvvui Romssa suohkanis. Vahcas leat 3 oasseprošeavtta mas okta dain lea hábmet etihkalaš njuolggadusaid dasa mo sámi kultuvra galgá oahpásmahttojuvvot mátkealáhusoktavuodas. Go njuolggadusat leat válbmasat, de dat šaddet deatalaččat gieldda mátkealáhusovddideapmái ja daid sáhtta maid geavahit eará guovlluin.
- Fitnodatovddidanprošeavttat Faamoe ja Dáhttu leat čadahuvvon duodjefitnodagaid ja sámi designafitnodagaid várás. Oassálasti fitnodagain leat mánja nannen iežaset fierpmádagaid ja gelbbolašvuoda fitnodatovddideamis. Prošeavttat leat loahpahuvvon.
- Šoop Šoop – Sámi Design Days čadahuvvui jagi 2020 Romssas ja jagi 2022 Troantes. Sámi designerat besse deaivvadit ostiiguin ja dábálaš kundariiguin. Áŋgiruššan sámi designain galgá jatkojuvvot, muhto ii leat vel čielggas makkár hámis.
- Sápmi ealáhusgárdi lea nannen fidnohuksen- ja ođđahutkangelbbolašvuoda dain viđa gielddas mat leat mielde ealáhusgárdeprográmmas. Earret eará lea Sámediggi juolludan prošeaktadoarjaga ealáhusgárdái.
- Sámediggi lea leamaš mielde hábmemin ođđa interregprográmma áigodahkii 2022-2027 ovtas regionála doaimmaheddjiiguin, Ruota ja Suoma sámedikkiiguin ja Gieldadepartemeanttain. Prográmma áigumuš lea nannet sámi guovlluid ealáhusovddideami rámmaeavttuid.
- Sámediggi rievdadii jagiid 2020 ja 2021 doarjjaortnegiid go Covid 19 pandemijja fallehii. Doarjjasupmit sámi mátkealáhusaide, hutkás ealáhusaide ja duodjái loktejuvvojedje. Sámediggi ášahii maiddái soddjilat hálldasapmi go guoská doarjgiid ođđasis hálldasapmái ja áigemeiid manideapmái. Áigumuššan daid coronadoaibmabijiguin lei uhcidit vahágiid ealáhuseallimii.

3 Ovddideaddji ealáhuseallin sámi guovlluin

Sámedikki ealáhuspolitihkka berre buoremus lági mielde vuodduuvvot dasa ahte dat doaimmat mat ášahuvvojit, birgejit almmolaš doaibmadoarjaga haga. Dávjá lea dárbu ovttahttit máŋga doaimma oažžun dihtii doarvái ekonomalaš bohtosa. Sámi guovlluin leat ollu luondduriggodagat ja hui stuorra oassi sámi guovlluid ealáhuseallimis leat luondduvuđot ealáhusat. Vejolaš lea muohkadit vuodđoealáhusaid álgoávdnasiid. Eanet muohkadeapmi lea maid vejolaš eará ealáhusain nu go mátk-ealáhusain ja smávvaindustriijas. Hástalussan lea sihkkarastit ahte buot ealáhusdoaimmain sámi guovlluin leat báikkálaš lassiváikkuhusat – dat mii vižžojuvvo luonddus ja buvttaduvvo sámi guovlluin, galgá muohkaduvvot doppe ovdalگو buktat sáddejuvvojit eret sámi guovlluin.

Sámedikki rolla ovddideaddjin berre leat doarjut ealáhuseallima ja láchit dilálašvuodaid ealáhusovddideapmái, muhto suorggi ovddasvástádussan dat lea ovddidit ealáhuseallima. Sáhka lea maid das mo sámi kultuvra galgá oahpásmahattojuvvo go dat dahkkojuvvo gávppálažža ja ahte dat dáhpuhuvvá etihkalaččat dohkálaš vugiin. Ođđa ealáhusdoaimmaid ásaheapmi lea guhkes ja gáibideaddji proseassa. Ollu diliin lea dáláš doaimmaid seailuheapmi seamma deatalaš go ásahtit ođđa. Sámediggái lea maid deatalaš bearráigeahččat ahte Sámedikki beroštupmi ii bonja gilvvu báikkálaš ealáhuseallimis.

Mihtilmasvuohka sámi guovlluid ealáhuseallimis lea ahte váilu ieškapitála investeremiidda ja iežas doaimma ovddideapmái. Uhccán riskakapitála gávdno dasa ahte investeret ođđa fitnodagaide dahje bargosajiide. Sámediggi árvvoštallá ásahtit sierra investerenoandda nannen dihtii fitnodagaid ieškapitála sámi guovllus.

Eanet riskakapitála dárbbášuvvo sámi guovlluin. Gávdnovit máŋga iešguđet investerenoandda ja gordnesiepmannoandda, muhto ii oktage foanda mii lea aiddo ođasmuvvi ja ceavzilis ealáhusovddideami várás álgoálbmotguovlluin. Váldohástalus-san lea ahte ollu stuorra foanddaid mandáhta uhccán heive sámi ealáhuseallimii. Foanddas lea stuoramus beaktu ahtanuššanmuttus, nappo maŋŋá ásahtenmuttu ja go doaibma oaidná ahte doaimmas lea márkavuoddu ja ahte lea vejolaš lasihit buvttadeami. Jus investerenoanddas galggaš leat duohta beaktu, de das berre leat kapitálavuoddu mii dahká ahte sáhtta čadahit investeremiid mat leat doarvái stuorrát dasa ahte lea ávki dakkár fitnodagaide. Sámediggi ferte árvvoštallat lea go vuoddu ja dárbu dakkár sámi investerenoanddii mas lea álgoálbmotprofila.

Nissoniid oasi priváhta ealáhuseallimis sáhtta loktet ja erenoamážit vuodđoealáhusain. Das lea mearkkašupmi árvoháhkamii, sii buktet dakkár fuomášumiid ja árvvuidd ealáhuseallimii, mat sáhttet váikkuhit ealáhusovddideapmái, ođđaháhkamii ja nannejit ekonomijja. Sámi guovlluin leat mealgat eanet nissonat (30,6 % Sámi statistihkka 2022) mat váldet alit oahpu go albmát (16,1 %). Gielddat mat láchet dilálašvuodaid eanet gealbobargosajiide, dagahit gielda eanet geasuheaddjin allaoahppan nissoniidda.

Politihkalaš bargu lea mearrideaddjin dasa ahte Sámediggi galgá sáhttit láchit dilálašvuodaid ealáhusovddideapmái sámi guovlluin. Ovttasbargu departemeanttaiguin ja eará guovddáš doaimmahedjiiguin lea mearrideaddjin árrjalaš ealáhuseallimii sámi guovlluin. Okta eavttuin dasa lea ahte Sámediggi searvá árrat ja čuovvula dakkár proseassaid eiseválddiiguin, ja seammás bearráigeahččá ahte eiseválddit fuolahit iežaset geatnega-svuodaid sámi ealáhusaid ektui.

Sámedikki politihkalaš bargu ferte čadahuvvot buot ealáhusain ja buot servodatsurggiin. Stuorradiggedieđáhusas *Ealli sámi báikkálaš servodagaid ealáhusvuoddu* - Meld. St. 37 (2020-2021) boahká ovdan ahte Ráđdehus áigu áimmahuššat Sámedikki ja Sámedikki ja ráđdehusa gaskasaš konsultašuvdnaortnega. Viidáseappot áigu ráđdehus ovddidit sámi mátkeealáhusaid, das maidá mátkeealáhusaid mat čatnasit sámi kultuvrii ja árbe-virolaš sámi ealáhusaide. Sámediggái lea deatalaš ahte ráđdehus geatnegahtá iežas ovddidit sámi ealáhusaid. Dat ása oadjebasvuoda ealáhuseallimii ja buori vuodu Sámediggái viidáseappot ovddidit konsultašuvdnaortnega sámi doaibmabijuid ektui. Das lea earret eará sáhka sihkkarastimis areálaid sámi ealáhusaide, buriid ekonomalaš rámmaeavttuid ealáhusaid doaimmaheapmái ja sihkkarastimis sámi kultuvra ja servodateallima ovdáneami.

Dávjá leat nátionála rámmaeavttut mearrideaddjin nuoraid beastimii doaresbeliide. Nuorat han leat vuoddu sámi guovlluid boahtteáigái. Doaibmabidjoavádagas Finnmárkku ja Davvi-Romssa várás lea leamaš stuorra mearkkašupmi sámi guovlluid ealáhuseallimii ja nuoraid bestemii. Dat ahte ortnet lea vuolidan persovdnavearu, el-divada luvven, oahppoloana luoitán, mánáidoaju lasihan, dahká geasuheaddjin erenoamážit nuoraide sajáiduvvat avádahkii. Sámi guovlluin dán avádaga olggobealde leat maid hástalusat bisuhemiin ássama ja bargolašvuoda, ja danne berre dán avádaga viiddidit eará sámi guovlluide.

Ássanpolitihkka lea deatalaš dasa ahte sihkkarastit ássama ja ássanmiela. Ássanvisttiid ja ásadagaid fidnen lea dávjá deatalaš fáktor nuoraide mat háliidit ásaiduvvat gildii. Muhto vaikke vel leat ge doarvái vistit gielddas, de dat ii mearkkaš ahte olbmot háliidit fárrat dohko. Uhcit báikkat fertejit leat geasuheaddjin máŋgga dáfus vai geasuhtit eanet ássiid. Áigodagas 2010 rájes 2020 rádjai leat huksejuvvo 2,4 ođđa vistti juohke 1000 ássi nammii sámi guovllus dan ektui go 5,2 riikaviidosáččat. Oažžun dihtii eanet nuoraid fárrat sámi guovlluide, ferte movttiidahttit eanet vistehuksema. Ollugat eai duostta oastit vistti doaresbeliin go ballet ahte eai nagot šat vuovdit dan dahje ahte sii fidnejit heajos hatti jus sii háliidit dan vuovdit fas maŋŋá.

Bures lágiduvvon infrastruktuva lea áibbas mearrideaddjin dasa ahte olbmot sáhttet orrut doaresbeliin. Ealáhuseallimii lea áibbas deatalaš sáhttit lágide iežaset gálvvuidd márkaniidda johtilit. Ealáhuseallimii lea seamma deatalaš beassat oastit bijus-gálvvuidd iežaset buvttadeapmái. Dalle fertejit mis leat buorit

almmolaš johtolatfálaldagat, buorit geainnut, brukkat mat doibmet, hápmanat, ruvttfatnasat ja eará diekkarat.

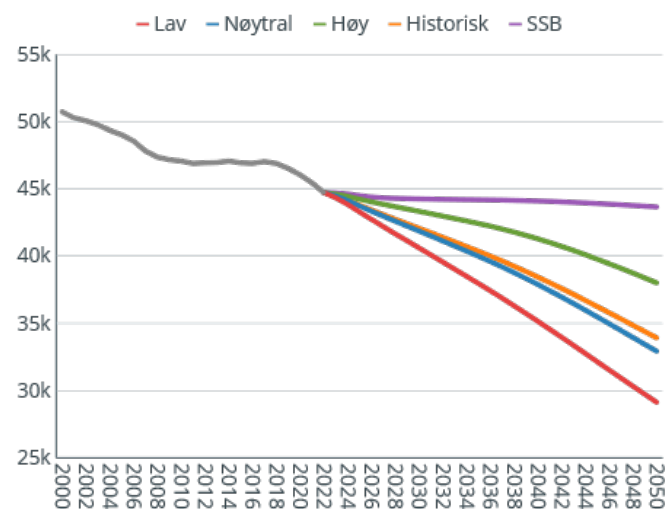
Váilevaš interneahhta/govdafierpmádat lea gáibideaddji infrastruktuurahástalus. Sorjavašvuotta buriin interneahhtaoktavuoðain dahká ahte ollu fitnodagain olggobealde gielddaguoovddážiid, leat hástalusat gulahallamiin interneahhta bokte. Digitála reaidut leat ásahan ja sáhttet ásahtit ođđa doaimmaid ja ođđa bálvalusaid doaresbeliide.

3.1 Geasuheaddji báikkálaš servodagat

Demográfalaš rievdamat dannego nuorat fárrejit sámi guovlluin ja vuorasiid oassi lassána doaresbeliin, buvttihit hástalusaid sámi servodagaide. Geasuheaddji ássanbáiki lea ollu gielddaide mearrideaddjin buori ealáhusovdáneapmái. Danne lea Sámediggái deatalaš sihkkarastit eallinfámolaš báikkálaš servodagaid main sámi giella, kultuvra ja ealáhusat besset ahtanuššat. Mihttun ferte leat rievdadit dan soju ahte ollu sámi guovllut vásihit eretfárrema erenoamážit nuoraid ja nissoniid gaskkas.

Telemarksforskningen čadaha juohke jagi analysa ovdáneamis 22 válljejuvvon sámi gielddas. Telemarksforskningena mielde leat guokte vuogi mo báiki sáhtta váikkuhit iežas ahtanuššamii; jogo váikkuhit dasa ahte ásaheavvojit eanet bargosajit ealáhusain dahje dahkat ássanbáikki geasuheaddjin nu ahte eanebut fárrejit báikkái. Dat báikkat mat lihkestuvvet šaddamin geasuheaddjin sihke ealáhuseallimii ja ássamii, vásihit dalle buoret ahtanuššama go dan mii lei vurdojuvvon.

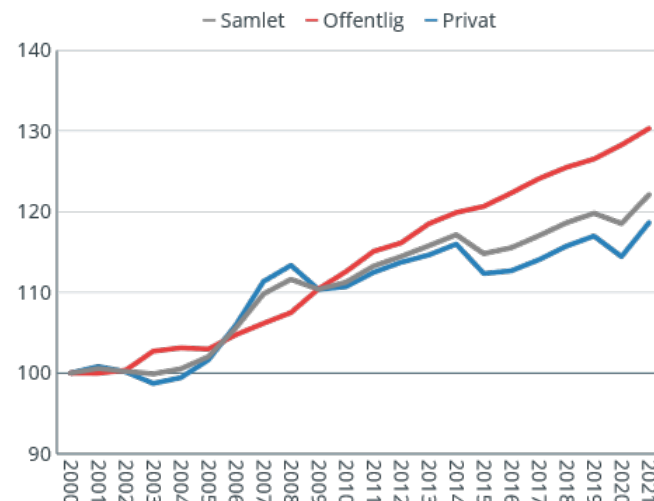
Go guoská oppalaš fárrenminstarii riikkas, de dāhpāhuvvá fárren uhcit báikkiin stuorát čoahekebbáikkiide. Stuorra čoahekebbáikki geasuhit eanet ássiid go smávva báikkat. Oiddolaš bargosadjeovdáneapmi regiuvnnas sáhtta addit bargosadjeahtanuššama ránnjágildii. Dakkár diliide lea uhccán maid gielddat sáhttet váikkuhit. Sámi guovlluin leat dāvja smávva báikkat ja danne váikkuhit oppalaš fárrensojot daidda.

Govus 1 Ássiid lohku Sámi guovllus iešguðet scenariain ja SSB einnostus (Telemarksforskning 2022)

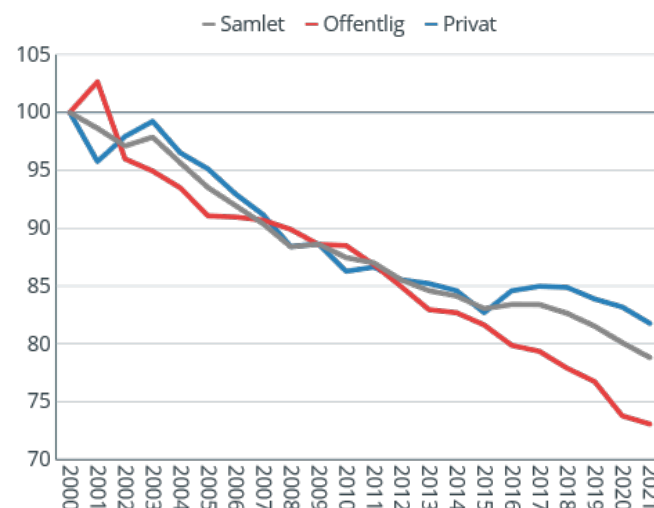
Govus 1 čájeha ahte go lea neutrála geasuhus, de njiedjá Sámi guovllu veahkadat 44 738 ássis jagi 2022 rájes 32 962 ássái jagi 2050 rádjai. SSB veahkadeinnostusas gielddaid ektui ii njieja olmmošlohku olus Sámi guovllus. Telemarksforskninga scenariaid mielde dat lea menddo optimisttalaš. Dannego Sámi

guovllus šaddá stuorra riegeáhttinuolláibáza, de ii leat realisttalaš navdit ahte nettofárren šaddá nu posiitiiva ahte buhte dán riegeáhttinuolláibáhaga. (Telemarksforskning 2022).

Govus 2 Bargosajit lohku Norggas, indekserejuvvon nu ahte jagi 2000 dássi=100 (Telemarksforskning 2022)

Govus 2 čájeha ahte jagi 2000 rájes lea almmolašvuoda bargosajit lohku lassánan 30,3 proseanttain olles riikkas, ja ealáhuseallima bargosajit lohku fas lea lassánan 18,7 proseanttain. (Telemarksforskning 2022)

Govus 3 Sámi guovllu bargosajit lohku ovdáneapmi lea indekserejuvvon nu ahte jagi 2000 dássi=100, buohtastahttojuvvon indeavssain Norgga várás. (Telemarksforskning 2022)

Sámi guovllu bargosadjeovdáneapmi lea leamaš 21,2 proseantačuooggá heajut go muđui riikkas. Almmolaš suorggi bargosajit lohku lea unnon 26,9 proseantačuooggáin riikagaskameari ektui (Telemarksforskning 2022). Go buohtastahtta govvošiid 2 ja 3, de oaidná erohusa bargosadjelogu riikkas ja sámi guovlluin. Dat čájeha almmolaš bargosajit garra guovddušteami seammás go almmolaš bargosajit sámi guovlluin heaittihuvvojit. Positiiva ovdáneapmi bargosadjelogus, leš dal almmolašvuodas vai priváhta ealáhusain, lea deatalaš dasa ahte olbmot galget bissut sámi guovlluin dahje fárret sámi guovlluide.

3.2 Sámi fidnohusen

Gávdnojit gal muhtun čilgehusat ja analysat sámi ealáhuseallimis, muhto lea uhccán mii gávdno sámi fidnohuksema birra. Muhtun eará riikkain lea álgoálbmotfidnohusen ožžon stuorát

fuomášumi, mas álgoálbmotárvvut ja molssaektosaš lahkona-
vuogit dasa mo ealáhuseallin sáhtttá ovdánit álgoálbmotguovl-
luin, oázžu stuorát beroštumi. Sámediggi ii leat bidjan njuolga
fuomášumi sámi fidnohuksemii iežas ealáhuseallitihkas, muhto
ollu čadahuvvon doaibmabijuid sáhtttá čatnat sámi fidnohuk-
semii. Sámedikkis lea leamaš fokus fidnohuksemii earret eará
čadahuvvon gealbudeaddji doaibmabijuid ja prošeavttaid bokte.

Historjjálaččat lea iešbirgejupmi ja buvttadeapmi iežas atnui
leamaš dábálaš sámi kultuvrras. Sámi fidnohuksemis eai leat dat
seamma ekonomalaš mihtut go earáin. Nu ollu buvttadeapmi
ahte birge, lea iešalddis mihttu – birgejupmi. Nu lea leamaš
dábálaš jurddašit, ja nu dat lea ain sámi ealáhuseallimis. Eará
mihtilmasvuodát ealáhuseheiveheamis, ledje lotnolasealáhusat.
Dát heiveheapmi lea soddjil fitnodaga resursageavaheami ektui
seammás go dat lea soddjil iešgudet doaimmaid sisaboadu ektui
– jus ealáhus ii lihkostuva, de sáhtttá dorvvastit nuppi ealáhussii.

Sámi guovlluid ealáhuseallimis leat smávva fitnodagat ja dávjá
ovtta olbmo fitnodagat mas bearaš lea leamaš veahkkín dár-
bu mielde. Eiseválddiid ealáhuseallitihkka lea čadat leamaš
vuođđuvon hivvodatbuvttadeapmái. Dan oaidnit čielga-
sepmosit boazodoalus, guolástusas ja eanadoalus. Dattege lea
rievidan eanet muohkadeapmái erenoamážit eanadoalus mas
sáhtttá lasihit árvoháhkama maiddá báikkálaš resurssain. Ovdal
lei dábálaš ávkkástallat buot osiin bohccos – dakkár resurssa-
vkkástallan man vuođđun lei ceavzilis geavaheapmi. Eiseválddit
leat mánggaid jagiid dás ovdal rahpan vejolašvuoda beassat
muohkadit biepmu báikkálaččat. Sámediggi lea mánggaid jagiid
earret eará ruhtadan mánga rusttega main muohkadit bohcco,
lábbá, gáicca jna.

Daid lahkonaanvugiid mat leat geavahuvvon gávpogiin ja stuorát
čoahkkebáikkiin ealáhuseovddidanbarggus, ii sáhte geavahit
sámi guovlluin almmá mange haga. Ealáhuseovddideapmi sámi
guovlluin ferte geavahit eará lahkonaanvugiid oázžut ođđa
ahtanuššama ealáhuseallimis. Doaresbeliin leat gaskkat hehte-
hussan earret eará fievrrideami, hattiid, gilvalandilálašvuođaid,
márkandilálašvuođaid ja kunddarvuođu ektui. Vášáhusat eará
álgoálbmotguovlluin sáhttet leat stuorra ávkin dasa ahte
oázžut buoret máhtu fidnohuksema birra sámi guovlluin.

OECD lea čállán raportta mii giedahallá mo galgá goallstit
álgoálbmotservodagaid regionála ovddideapmái (Linking
Indigenous Communities with Regional Development, 2019).
Dutkan čadahuvvui Austrálias, Kanadas, Mexicos, Aotearo-
as ja USA:s. Dat čájeha earret eará ahte álgoálbmogiid nana
čatnaseapmi iežaset guovlluide ja árbediehtu lea geavatkeattes
resursa go guoská dasa ahte ásahtit regionála ekonomalaš vejo-
lašvuođaid. Raporta addá rávvagiid das mo goallstit álgoálb-
motservodagaid regionála ovddideapmái. Das lea earret eará
sáhka ovddideamis fidnohuksema ja smávva fitnodagaid álgo-
álbmogiid gaskkas ovtta álgoálbmotservodagaiguin, buoridit
álgoálbmogiid eanahálldašemi láhčín dihtii dilálašvuođaid
ekonomalaš ovdáneapmái. OECD rávve maid váikkuhit ekono-
malaš ovddideapmái nannen dihtii álgoálbmotservodagaid. Dat
galgá dáhpuhuvvat báikevuođu lahkoneamiin. Sámi guovlluid
ealáhuseovddideami várás ferte háhkat máhtu dain dutkamiin ja
árvvoštallat lea go vejolaš heivehit dáid gávdnosiid sámi guovl-
luide.

3.3 Sámedikki doarjagat ealáhuseovddideapmái - SED

Doaibmaguovllus leat 30 olles gieldda dahje oasit gielddain.
Dasa lassin sáhttet ohccit olggobealde SED-guovllu ohcat
doarjaga lassiealáhusaide boazodoalus, duojis, sámi mátkeealá-
husain ja hutkás ealáhusain. Jagi 2012 rájes leat gávccii gieldda
ohcan beassat mielde doaibmaguvlui joga olles gielda dahje
oasit gielddas – manimus lea Hábmra suohkan. Gielddaodas-
tusa oktavuodas guske gielddaovttastahttimat doaibmaguovllus
mángga gildii. Doaibmaguovllu geavaheapmi boares giel-
darájáid vuođu lea buvttiha uhccán hástalusaid.

Doaibmaguovllu viiddideapmi lea hástaleaddji dannego eai
čuvvon eai ruđat eai ge resurssat viiddidemiin. Sámedikkis leat
dál jo hástalusat dálá doaibmaguovlluin earret eará addimis
doarvái čuovvuleami ohcciide, doalaheamis proaktiiva rolla
ealáhuseovddidanbarggus ja doalaheamis oktavuoda dan 30
gielddain. Nubbi hástalus lea ahte gielddaid bušeahtat leat njie-
djan manimus jagiid, mii lea dagahan ahte ealáhuseovddidanbar-
gu ferte gilvvohallat earret eará lága vuođu geatnegahttojuvvon
doaimmaiguin gielddas.

Jus Sámediggi galggaš sáhttit birgehallet doaibmaguovlluin, de
ii leat ulbmillaš dan viiddidit eanet. Dálá ovttasbarggu joatkin
regionála eiseválddiiguin govččášii mealgadit sámi ealáhuseovd-
dideami dárbbuid SED-guovllu olggobealde. Sámedikkis leat
dál jo ovttasbargošiehtadusat mánggain fylkkain ja lullisámi
guovlluin. Dán govvi gullá maiddá dat ahte ii leat dušše
Sámedikki ovddasvástáduš láhčit dilálašvuođaid ealáhuseovdá-
neapmái sámi guovlluin, muhto maiddá eará almmolaš ovddi-
dandoaimmaheddjiid ovddasvástáduš. Earret siehtadusaid, lea
Sámedikkis ovttasbargu fylkkagielddaiguin interregprošeavttaid
oktavuodas. Dát ovttasbargu čadahuvvo maiddá riikarájaid
rastá miehtá sámi guovllu.

Go guoská vuoruhemiide das gokko sáhtášii geavahit Sámedik-
ki váikkuhangaskaomiid ealáhuseovddideapmái, de ferte ere-
noamážit vuhtiiváldit gielddaid dili. Ealáhuseovddidanbarggus
ferde vuoruhit gielddaid ja sámi báikkálaš servodagaid smávva
ohcciid ja daid mat vásihit eretfárrema dahje main lea oppalaš
vuollegis ealáhuseovddideapmi. Ollu dain báikkálaš servodagain ja
gielddain leat deatalaš arenat sámi giela ja kultuvrra ovddide-
apmái. Sámedikki mihttu ealáhuseovddidemiin eallinnávccalaš
sámi servodagaid ovddideapmái ja bisuheapmái, ferte leat
láidesteaddjin dán árvvoštallamii. Sámi guovlluid ovdáneami
analysa lea deatalaš reaidun dasa ahte gozihit dán ovdáneami.

Sámediggi deattuha sámi ealáhuseovddideami iežas ángi-
ruššamis ealáhuseovddidemiin lassin dasa ahte ealáhuseallin
muđui sáhtttá oázžut ávkki Sámedikki váikkuhangaskaomiin.

Vai sámi servodagain leat mánggabealat gálvo- ja bálvalus-
fálaldagat, lea Sámediggi vuoruhan doarjut eanaš ealáhuseovd-
dideami. Dattetge ferte ain deattuhit sámi ealáhuseovddideami
politihkas, mas sámi kultuvra ja ceavzilis ealáhuseovddideapmi
leat guovddášis.

Go árvvoštallá Sámedikki váikkuhangaskaomegeavaheami
ovddasguvlui, de lea doarjjadárbu mearrideaddjin. Ásaheamit
doaresbeliin leat mealgat eanet hástaleaddjin go ásaheamit
stuorát čoahkkebáikkiin. Sivvan dasa lea earret eará ahte

márkandilli, kunddarvuoddu, ovttasbargu eará ealáhusdoaimmaheddjiiguin, eanaš bijusgálvvuid haddedássi ja vejolašvuohta fidnet bijusgálvvuid lea mealgat eanet hástaleaddjin doaresbeliin go gávpogiin. Sámediggái lea deatalaš bisuhit ja ovddidit sámi guovlluid doaresbeliid. Dáin guovlluin leat álgoávdnasat ja luondduriggodagat vuodđun ealáhusdoaimmaide ja dain leat buorit bajásšaddanguovllut mánáide ja nuoraide. Ollu dain gielddain, main leat sámi báikkálaš servodagat ja gilit, lea sáme-giella ain nanus ja dat leat deatalaš arenan sáme-giella geavaheapmái ja ovddideapmái.

Lullisámeguovllu ealáhuseallimis leat uhccán fitnodagat ja dat leat lávdaduvvon stuorrá guvlui. Dat dagaha birrasa rašibun ja dagaha lullisámi fitnodagaide earret eará váddáseabbon ása-hit ovttasbarggu ja ovddidanprošeavttaid. Vaikke vel ii oktage gielda lullisámi guovllus leat mielde SED-guovllus, de sáhttet lullisámi ealáhusat ohcat doarjaga Sámedikki doarjjaortnegiin. Vášáhusat čájehit ahte oinnolašvuohta, luhtte leahkin ja gulahallan mearkkaša ollu doarjjaohcanlohkui ja dan vejolašvuhtii mii Sámedikkis lea dasa ahte váikkuhit ealáhuseallima ovdáneapmái, nu ahte ferte ain vuoruhit buoridit oktavuoda ja gulahal-lama lullisámi ealáhuseallimiin.

3.3.1 Doaibmaguovlu

Manjá gulahallama gielddaiguin, mii lea čadahuvvon, galget ain leat mielde dat 30 gieldda ja oasit gielddain mat leat miel-de dál. Doarjja hutkás ealáhusaide ja sámi mátkeealáhusaide sáhtta maid addojuvvot sámiide lullisámi guovllus. Duodji ja boazodoallu miehtá riikka sáhtta oázžut doarjaga. Mánggabe-alat ealáhuseallin ja vuodđoealáhusat dan 30 gielddas ja osiin gielddain sáhttet oázžut doarjaga.

Lokten dihtii ángiruššama hutkás ealáhusaiguin ja sámi mátkeealáhusaiguin, galgá SED-guovlu ja lullisámiguovlu geavahuv-vot vuodđun juolludemiide maiddáin dain ángiruššansurggiin. Sivvan dán ráddjemii lea ahte márkan hutkás ealáhusaide ja sámi mátkeealáhusaide lea álkit olahatti gávpogiin ja stuorát čoahkkebáikkiin go doaresbeliin, ja danne lea doarjjadárbu uhcit doppe. Doaresbeliin lea hutkás ealáhusain ja sámi mátkeealáhusain stuorra hástalusat kunddarvuoduin, márkaniin, guhkes gaskkaiguin kundariidda ja ángiruššan háhkat kundariid lea divrras. Dasa lassin njiedjá almmolaš johtolatfálaldat mii čuočká sakka galledanealáhusaide doaresbeliin. Bargu ealáhusdoarjagiin doaibmaguovllus gáibida stuorát dárkilvuodadási, muhto addá maid vejolašvuoda doaibmaguovllu gielddaide sáhttit árvvoštallat iešguđet strategijaid dan vuodul geavahuv-vojit go váikkuhangaskaoamit hui ollu vai uhcit.

Ohccit dain gielddain mat hui ollu geavahit Sámedikki ealáhusváikkuhangaskaomiid, ja dat guđe váikkuhangaskaomiid sii geavahit guovllus guvlui, addá midjiide dieđuid dan birra deivet go min váikkuhangaskaoamit sámi ealáhuseallima buorebut muhtun guovlluin go eará guovlluin. Doppe gos orru leamen nu ahte váikkuhangaskaomiin lea stuorra ávki, berrejit Sámediggi ja dat gielddat árvvoštallat láchit dilálašvuodaid stuorát ohca-miidda ja prošeavttaide mat sáhttet fievrridit viidáseappot dán beroštumi ja nu nannet dán ávki.

Eará gielddaide ja osiide gielddain main eai boade nu ollu ohcamat, ferte gávnnaht sáhtta go heivehit diehtjouhkima Sámedikki váikkuhangaskaomiid birra. Dat attášii vejolašvuoda

árvvoštallat leat go dain guovlluin eará dárbbut ealáhusovddideapmái ja guđe doaibmabijuid Sámediggi ja eará váikkuhangaskaoapmedoaaimmaheaddjit berrejit čadahit dahkan dihtii doaibmabijuid deaivilabbon.

Váikkuhangaskaomiid dárbu ankke lea stuoramus dain guovlluin gos leat stuorra hástalusat earret eará márkanvuoduin, guhkes gaskkaiguin kundariidda, eretfárreimiin ja oppalaččat vuollegis ealáhusdoaimmahemiiguin ja ovttabeallásaš bargoeallimiin.

3.4 Ovttasbargu gielddaiguin

Gielddat leat deatalaš ovttasbargoguoimmit Sámediggái ealáhusovddideamis. Hástalusson lea ahte doaibmaguovlu lea stuoris ja sámi gielddat leat oppalaččat smávát. Jus Sámediggi ja gielddat galget sáhttit gulahallat bures, de ferte leat čoahkkinarena gos boahhtevaš ealáhusovddideapmi lea fáddán. Gielddat leat lágidan iežaset ealáhusovddideami iešguđet láchkai. Muhtumiin lea ain ealáhuskantuvra, muhtumiin ovddidansearvi ja earát leat fas čatnasan ealáhugárdeprográmmaide. Muhtun gielddat ožžot ávki das ahte sii leat lahka stuorát regiovdnaguovddážiid, mii earret eará addá stuorát vejolašvuodaid suhkkoljohtolahkii ja beassat márkaniidda.

Sámediggi áigu nannet ovttasbarggu doaibmaguovllu gielddaiguin. Hástalusson lea gávdnat ovttasbargosurggiid ja -vugiid main Sámediggi ja gielddat sáhttet čadahit oktasaš doaibmabijuid beaktilit ovddidan dihtii ealáhusaid ja nannen dihtii guovllu geasuhusa ássan- ja bargoguovlun. Dakkár arenat go regiovdnaráđdi ja digitála čoahkkinlanjaid geavaheapmi leat guoskevaš vuogit mo olahit dán ovttasbarggu dain guovlluin gos gaskkat leat hástalusson.

Sámediggi áigu deattuhit dakkár strategijaid mat nannejit guovllu geasuhusa erenoamážit nuoraide ja nissoniidda. Gielddain lea ovddasvástádus láchit dilálašvuodaid almmolaš bálvalusfálaldahkii ja infrastuktuvrii gielddas. Das lea sáhka earret eará buresdoaibmi mánáidgárdiin ja skuvllain ja mánggabealat astoáigefálaldagain nuoraide. Gielddat mat vuoruhit dakkár doaibmabijuid, dahket eanet geasuheaddjin nuorra bearrašiid ja nissoniidda bissut gielddas dahje oázžut eanebuid fárret ja ásaiduvvat gildii.

Stuorra erohusat leat das mo gielddat deattuhit sámi kultuvrra ja servodateallima ovdáneami. Muhtun gielddain lea sáme-giella okta sin virggálaš gielain ja eará gielddat fas eai leat oppanas-siige mearridan politihka sámi kultuvrra ja servodateallima ovddideapmái. Guovttegielatruđaid hálldašeami oktavuodas leat ovttasbargošiehtadusat gielddaiguin geahččaluvvon, muhto hástalusson daiguin lea leamaš ahte siehtadusat leat viidát ja gáibidit ollu resurssaid čuovvuleapmái.

Sámediggái lea iešguđet gielddaid áimmahuššan ja čuovvuleapmi leamaš vuoruhuvvon bargun ovddasguvlui ealáhusovddideamis. Hástalusson lea gávdnat vuogádagaid ja struktuvrraid main lea buorre beaktu ja maid lea sihke Sámediggái ja gielddaide álki hálldašit ja čuovvulit. Hábmara suohkan lea cealkán ahte jus galggaš sáhttit čavdit daid vuđoleamos hástalusaid maid daid dieđáhus čujuha, de berre álggahit stuorát strategalaš plánabarggu govddit perspektiivvain ja mielváikkuhemiin.

3.5 Boraspiret

Sámediggi áigu ángirusšat eanet dainna ahte geahpedit boraspirevahágiid. Sáhka lea maiddá das ahte oazžut boraspireiseválddiid hábmnet buoret vuogádagaid duođaštit boraspirevahágiid sihke eanadoalus ja boazodoalus. Buoret ja eanet geatnegahtti ovttasbargu boraspireiseválddiiguin lea okta guovddáš áššiin das ahte lihkostuvvat dakkár ođđa boraspirepolitihka hábmemiin mii buorebut váldá vuhtii guohtunealáhuseid go dan mii dál lea dilli. Boraspirepolitihkka galgá leat hábmejuvvon nu ahte boraspiremáddodagat eai áitte sámi guohtunealáhuseid ceavzilisvuoda. Árbediehtu guohtunealáhuseid ja boraspiriid birra ferte válđojuvvot mielde nationála boraspirepolitihkkii. Earret eará dát hástalusat galget árvoštallojuvvot čilgehusas boraspiriid birra.

Boazodoallu vásiha stuorra boraspirevahágiid mat áitet boazodoalu ceavzilisvuoda. Dálá buhtadusortnegat váldet uhccán vuhtii duođaškeahkes vahágiid. Das leat stuorra ekonomalaš váikkuhusat boazodollui. Ovttasbargu eanadoaluin lea deatalaš strategiija dasa ahte geahpedit vahágiid boazodoalus.

3.6 Máilmmiviidosaš dilit

Korona-pandemiija čájehii ahte máilmmiviidosaš dilit čuhcet maiddá sámi guovlluide. Covid-19 pandemiija buvttihii stuorra hástalusaid sámi guovlluid ealáhuseallimii. Ollu fitnodagat leat ferten jogo geahpedit doaimmaset, cealkit eret bargiid dahje heahtit doaimma. Erenoamážit mátkeealáhusein, fievrreameis ja bálvalusfidnuin lassánii bargguhisvuotta sakka. (NORCE Nærings- og arbeidsliv i endring - første år med covid-19 pandemi i 2021). Eará suorggit sáhtte joatkit doaimmaset almmá dan haga ahte das ledje dađi stuorát váikkuhusat ekonomijii.

Pandemiija váikkuhusat manit áigái sáhttet muhtumiidda bistit máŋga jagi. Dat suorggit mat fertejedje cealkit eret bargiideaset, fertejit virggiide háhkat ođđa bargiid ja addit sidjiide oahpu. Mátkeealáhusat ja fievrreidussuorgi vásiha ahte bargovuodt mátkkošteameit uhccot. Go guoská hutkás ealáhuseid, ja eará surggiide main eai leat leamaš kundarat koronapandemiija áiggi, sáhtta boadusin šaddat ahte sii fertejit rahčat garrasit beassat fas julggiid ala. Koronaepidemiija buvttihii stuorra hástalusaid ráđjarastideaddji ovttasbargui ja dárbu šaddá fas loktet dán barggu.

Ovdal lei hástaleaddjin fidnet fágamáhtolaš bargofámu, muhto dál váilot maiddá fágaoahppameahtun bargit. Jearru lea lassánan sakka maŋŋa koronaepidemiija dannego eretcelkojuvvon bargit leat gávdnan eará barguid ja ahte bargosisafárren boatkanii pandemiija geažil. Eará bealli lea ahte daid riikkaid ekonomiija gos vierisbargit bohte, lea buorránan. Dat lea dagahan ahte sis ii leat dárbu vuolgat olgoriikii barggu geažil. Dát bealit buvttihit hástalusaid sihke priváhta ealáhuseallimii ja almmolašvuhtii maiddá sámi guovlluin.

Sámediggi oaidná ahte álbmotrievttálašvuoda rihkkun go Ukraina fallehuvvui jagi 2022, mielddisbuktá ollu rievdamiid mat maiddá váikkuhit sámi servodahkii ja ealáhuseidneapmái sihke oanehis ja guhkit áiggi vuollái. Reantogoargnumat, boaldámušhattit, gieddegilvaggiid hattit, daid álgoávdnasiid váili mat geavahuvvojit buvttadeamis, huksenávdnasiid hattit ja energiijapolitihkka leat bealit main leat ollu váikkuhusat.

Maiddá doaimmabijut almmolaš golahusa goazaheapmái ja inflašuvnna eastadeapmái, gullet bajimusdási govvi. Paradoksa lea ahte oassi dain beliin, váikkuhit njuolgga dasa ahte stáhta sisaboadut sturrot, muhto ovtas geahččalemiiguin goazahit almmolaš juolludemiid, dat mielddisbuktá stuorát rievadasaid eanaš váikkuhangaskaoapmedoaimmaheddjiide. Oktasaš buot ealáhuseidneapmái lea ahte dát bealit leat mielde hástaleamen gánnáhahttivuoda iešguđet ealáhusein. Dát lea dakkár váldohástalus mii bistá nu guhká go leat sihkkarvuodapolitihkalaš hástalusat Eurohpás, ja dat lea dakkár hástalus man Sámediggi ferte dustet ovtas eará váikkuhangaskaoapmedoaimmaheddjiiguin ja guovddáš eiseválddiiguin.

Máilmmiviidosaš dálkkádatrievdamat váikkuhit árabut ja garraseappot arktalaš guovlluide go máilbmái muđui. Dálkkádatrievdamat čuhcet erenoamážit sámi guovlluide ja sámi kultur- ja ealáhuseidneapmái luondduvuodis lea erenoamáš rášši dálkkádatrievdamiid ektui. Sámediggi vuoruhá barggu dálkkádatrievdamii ja áigu hábmnet sierra sámi dálkkádatraportta dálkkádatrievdamiid váikkuhuseid birra sámi kultuvrii, ealáhuseid ja servodahkii.

ON ceavzilisvuodamihtut gehččet birrasa, ekonomiija ja sošála ovdáneami oktanaga, ja dat galget jávkadit geafivuoda ja nealgi, vuosttaldit eroheid, bissehit dálkkádatrievdamiid ja vuosttaldit daid váikkuhuseid ovdal jagi 2030. Sámediggi áigu ceavzilisvuodamihtuid vuodul láhčit dilálašvuodaid dakkár ollislaš dálkkádatpolitihka ovddideapmái mii ovddida oktasaš ovddasvástádusa das ahte áimmahuššat luonddu boahhtevaš buolvvaide, luonddu suodjalussan jierbmás ja ceavzilis geavaheami vuodul.

3.7 Bajimus mihtut ja strategiijat

Mihttu

- Sámediggi eaktudeaddjin ealáhuseidneapmái sámi guovlluin

Strategiijat

- Vuoruhit ovttasbarggu uhcit gielddaiguin main olmmošlohku lea njiedjamen ja main leat uhccán ealáhuseidneapmái
- Lagas ovttasbargu regionála, nationála ja internationála eiseválddiiguin láhčtin dihtii dilálašvuodaid posiitiiva ealáhuseidneapmái sámi guovlluin
- Ovttasbargu Ráđđehusein váikkuhit dasa ahte áhahuvvojit geasuheaddji báikkálaš servodagat sihke ássamii ja ealáhuseallimii
- Sámi fidnohusen oassin ealáhuseidneapmái barggus
- Sihkkarastit sámi ealáhuseidneapmái dálkkádatheiveheami resurssaid
- Ovttasbargu Ruota ja Suoma Sámedikkiiguin, ja maid nationála eiseválddiiguin Norggas, Ruotas ja Suoma áhahit sámi ealáhuseidneapmái foandda mas lea ráđjerasttildeaddji hálldašepmi.
- Rahčat dan badjelii ahte oáččut Coalition for Indigenous Peoples Food Systems oassin ON:i.
- Nákce oáččut Arctic Indigenous Food Summit lágideuvvot Sámis siskobealde viđa jagi

- Analyseret bargofápmodárbbu ja gelbbolašvuodádoaimma gokčan dihte dárbbu sámi báikegottiiguin

Govva: Sámediggi

4 Ángiruššansuorggit

4.1 Mearrabiepmu

Vejolašvuohta ávkástallat mearain lea mearrideaddjin birgejupmái ollu sámi servodagain, ja dasa ahte árbediehtu ja árbevirolaš kultuvra galgá fievrriiduvvot ođđa buolvvaide.

Mihtilmasvuohtan sámi guovlluid guolástusain leat ollu smávva fatnasat, mas buorit rámmaeavttut – nu go doarvái lágidanvejolašvuođat, infrastruktuurra fidnen go lea gáttis ja oanehis gaska vuostáiváldinstruktuvrra – mearkkašit ollu sihke loaktimii ja dearvvaš ekonomii. Stuurra ekonomalaš beroštusaid geažil mat háliidit beassat areálaide ja ođasmuvvi resurssaide mearas, ferte bargat joatkevaččat dainna ahte bisuhit eallinnávccalaš ja produktiivvalaš ekovuogádagaid, ja sihkkarastit sámi guovlluid guolásteddiide beassama sihke bivdosajiide ja -eriide.

Sámiid kultursuodjalussii ON konvenšuvnna vuođul siviila ja politihkalaš vuoigatvuođaid birra gullá vuoigatvuohta guolástussii. Amas olmmošvuoigatvuođat rihkkojuvvot, ferte sámi guovlluid álbmot oažžut lága bokte mearriduvvot vuoigatvuođa ekonomalaš birgejupmái guolástusas, ja ođavuoigatvuođa go resursaháhkkan gáržžiduvvo. Ferte bearráigeahččat ahte stáhta fuolaha iežas boadusovddasvástádusa sámi kultuvrra viidáseappot fievrrideamis, ja dakkár lágat ja hálddašeapmi dárbbasuvvojit mat bearráigeahččat ahte sisabahkemat mat sáhttet váikkuhit mearrasámiid materiála kulturvuođosii, álo čielggaduvvojit doarvái bures. Dávjá lea hástaleaddjin sihkkarastit ahte sámiid jietna gullo dakkár áššiin main lea mearkkašupmi materiála kulturvuođosii mearas. Danne lea deatalaš bargat dainna ahte nannet daid organisašuvnnaid mat ovddastit mearrasámi ealáhusberoštusaid ja vuoigatvuođalaččaid. Dasto ferte ásahtit lágaid nu ahte sámiid vuoigatvuohta oassálastimii ođasmuvvi mariidna resurssaid geavaheapmái, stivremii ja hálddašeapmái fuolahuvvo buorebut go dál, jus Norga duodas galggaš ollašuhttit iežas riikkaidgaskasaš geatnegasvuođaid.

Lassánan beroštusriidu riddoavádagas lokte dárbbu buoret máhttovuođui ceavzilis ovtasdoaimmamii iešguđet mariidna ealáhusaid gaskkas. Sihkkarastin dihtii mearrabiebmosuorggi vuoigatvuođavuođot ja ceavzilis ovddideami ferte árbediehtu leat mielde guovddáš oassin hálddašeami mearridanvuođus.

Dál geahččalit ásahtit bistevaš installašuvnnaid mearradoalus ja ođasmuvvi energijabuvttadeamis, dakkár guovlluide mearas gos dávjá leat garra dálkkit. Danne lea deatalaš fuolahit ahte álgoálbmotdimenšuvdna váldojuvvo vuhtii ja ahte sámi perspektiiva lea mielde ráđđeaddi ja mearridangelbbolaš orgánain.

Guolásteapmi ja bivdin lea hui deatalaš ollu sámi dálldoaluin – ja das lea stuurra mearkkašupmi sámi kultuvrii. Dakkár doaimbajut main mánat ja nuorat besset leat mielde, leat mearrideaddjin árbevieruid, giela, máhtu ja báikegullelašvuođa viidáseappot fievrriedapmái. Mearraluossabivdu lea deatalaš lassealáhus ja kulturguoddi ollu sámi guovlluin ja dat lea guhkes áiggi vásihan hui garra gáržžidusaid. Árjjalaš guolásteddiid lohku lea njedjan hui garrasit. Jus dát árbevirolaš luonddudoallu galggašii bistit, de ferte čadahit dakkár doaimbajuid mat buoridit doaimmahaneavttuid ja láhčit dilálašvuođaid árbedieđu sirdimii buolvvaid gaskkas. Buoridan dihtii gánnáhahttivuođa

gátte bealde ja sihkkarastit mearrabiepmu vuostáiváldinstruktuvrra sámi guovlluin, lea dárbu lasihit automatiserema, álgoávnasgeavaheami ja buvttavuođideami ja buoridit márkanvejolašvuođaid gárvves buktagiidda. Sihkkarastin dihtii dássidis bestema ja buriid rehálaš juogadeami, ferte buoridit sohkaaleadassedattu mearrabiebmosuorggis. Ferte vuoruhit diehtomielažžan dahkat ja dohkkehit ahte nissonvašálaš guottut ain gávdnojit osiin mearrabiebmoeláhusas ja ahte dat leat vahágin sihke ovttaskasolbmuid ja olles sámi servodahkii. Doarjjearri nissoniidda geat ostet fatnasa ja bivdosiid vuosttaš gearde ja stipeandaortnet nissonlaš guolásteddiid várás, sáhtta buoridit sohkaaleadassedattu guollefanaseaiggiid gaskkas.

Sámedikki ángiruššan mearrasámi guovlluiguin ferte jotkojuvvot. Sámedikki jahkásaš ášši guolástemiid birra lea leamaš láidesteaddjin dán ángiruššamii. Sierra ángiruššan mearrasámi guovlluin dárbbasuvvo ja árvoštallat ferte mo guolástusat sámi guovlluin sáhttet sihkkarastojuvvot boahhtevuhtii.

4.1.1 Mihtut ja strategiijat

Mihtut

- Bisuhit ja loktet barggolašvuođa mearrasámi guovlluin
- Buorit rámmaeavttut uhcimus bivdofatnasiidda

Strategiijat

- Sierra ángiruššan mearrasámi guovlluiguin gos ealáhusovddideapmi gehččojuvvo sturorát perspektiivvas
- Ovttasbargu organisašuvnnaiguin mat ovddastit mearrasámi ealáhusberoštusaid ja vuoigatvuođalaččaid
- Doalahit lagas oktavuoda daid guovddáš mearrideddiiguin mat hálldašit luodu mariidna resurssaid
- Lága bokte mearridit vuoigatvuođa sámi guovlluid guolásteddiide beassat guolástit ja sihkkarastit earrevuoigatvuođaid sidjiide
- Bargat dan ala ahte mearriduvvo lálka mii doaimbá nu ahte sisabahkemat mat sáhttet váikkuhit mearrasámiid materiála kulturvuođosii, álo čielggaduvvojit dohkálaččat
- Sihkkarastit ahte árbediehtu árbevirolaš luossabivddus gittabivdosiiguin fievrriiduvvo vuorasiin nuorabuiidda
- Áimmahuššat álgoálbmotdimenšuvnna ođđa ealáhusaid ja ođđa areálageavaheami ovddideamis riddoavádagas, ja čáhkkeht sturorát saji árbediehtui mearrabiebmosuorggi hálddašeami mearridanvuođus
- Buoridit gánnáhahttivuođa, sihkkarastit vuostáiváldinstruktuvrra ja eanedit mearrabiepmu muohkadeami sámi guovlluin
- Buoridit sohkaaleadassedattu sámi guovlluid guolástemiin

4.2 Eanadoallu

Eanadoallu mearkkaša hui ollu barggolašvuhtii ja ássamii sámi guovlluin. Eanadoallu lea maid deatalaš sámegeiela ja kulturárbevieruid viidáseappot fievrredeapmái ja dat lea danne hui mávssolaš sámi kultuvrii.

Sámediggái lea mearrideaddjin ahte Ráđđehus sihkkarastá buriid rámmaeavttuid eanadollui sámi guovlluin ja ahte eanadoalopolitihkas lea vuorddehahttivuohta. Sámediggi ferte oazžut stuorát rolla eanadoalopolitihkas sihkkarastin dihtii eanadoallobuvttadeami sámi guovlluin. Sámi guovlluin leat buorit eavttut suoidnešaddamii ja danne lea lunddolaš vuoruhit dakkár buvttademiid maid vuodđun lea roavvafuoðar. Ain lea buorre vejolašvuhta lasihit árvoháhkama ja barggolašvuoda eanadoalus.

Eanadoallu ovdána dan guvlui ahte doaluid lohku njiedjá ja ahte doalut sturrot. Teknologalaš ovdáneapmi lea dagahan vejolažžan beavttálmahttit doaimma, muhto golut lea lassánan eanet go dienaslassáneapmi. Gollolassáneapmi lea hástaleaddjin dakkár ealáhussii mii dárbbáša dássidis ekonomalaš eavttuid. Rámmaeavttuid eanadoalu doaimmaheapmái ferte sihkkarastit jahkásaš eanadoallošiehtadusaid bokte.

Dakkár oðđa teknologijja go dronat, digitála áidečovdosat (No-fence), mielkerobohtat ja sensorteknologijja sáhttet beavttálmahttit eanadoalu. Dat gáibida dattetge máhtu oðđa čovdosiin, ahte oðđahutkosat geavahuvvot riekta ja ahte investeremiid sáhtta bealuštut ekonomalaččat ávkki ektui. Nu mo eará investeremiiguin ferte dálldoalli maiddá árvvoštallat guđe váikkuhusat dain leat earret eará šibihiidda, birrašii ja báikkálaš servodagaide. Suoidnespábbačárvvona atnuiváldin dagahii ovdamearkka dihtii ladjobarggu álkibun oanehis áiggis.

Ovdal jagi 2034 galget buot mielkedoalut rievdaduvvot veaittalasdoallun. Dat lasiha investerendárbbu boahttevaš jagiid, ja danne lea deatalaš ahte Innovašuvdna Norgga ruhtadanortnegat buoriduvvot. Váikkuhussan sidjiide geat eai rievdat doalu, lea ahte sii eai šat sáhte doaimmahit mielkebuvtadeami manjá jagi 2034. Dat molssaeaktu ahte álggahit eará eanadoallobuvttademiid, miellidubuktá mearkkašahtti stuorra investeremiid oðđavisttiide ja visterievadusaide. Gilvvagárdedoalus, ruonas- ja muorješaddadeamis ja gordnešaddadeamis lea vejolašvuhta buvttadit báikkálaš biebmogálvvuid, ja erenoamážit go dálkkádatrievdamat leat buvttihan lieggasat dálkkiid, de lea vejolaš lasihit ruonasáttuid buvttadeami sámi guovlluin. Daid eanadálldoaluin main lea veadju dakkár buvttademiide, lea vejolašvuhta muohkadit báikkálašbiepmu.

Sámi eanadoalus leat ollu láigoeatnamat. Okta sivain dan stuorra oassái lea ahte ovddeš áiggiid eanajuogadeamis leat eiseválddit juolludan eatnamiid dálá doallostruktuvrri ja -dárbbu ektui. Dat vuolgga hástalusaid dál ollu láigodilálašvuodaiguin ja eahpesihkkaris eanavuoduin.

Nuoraid besten lea buoremus dáhádus dasa ahte bisuhit eanadoalu sámi guovlluin. Nuoraide lea geasuheaddjin álggahit eanadoaluin jus visttit leat áigái heivvolaččat ja dain lea álki bargat. Dat dagahivččii maid álkibun háhkat sadjásašvehkiid. Nuoraid besten lea maid deatalaš dasa ahte seailuhit ja ovddidit sámegeielaid eanadoalus.

4.2.1 Mihtut ja strategiijat

Mihttu

- Doalahit dálá barggolašvuoda ja doallostruktuvrri eanadoalus

Strategiijat

- Lagat oktavuoha regionála ja guovddáš eiseválddiiguin eanadoalu ovddideamis sámi guovlluin
- Láhčit dilálašvuodaide eanet buvttadeapmái ruonassuorggis
- Váldit atnui oðđa teknologijja mii addá ceavzilis eanadoalu ja mii ii vahágahte birraša
- Váikkuhit dakkár boraspirepolitihkkii mii lea buorebut heivehuvvon sámi guohtunealáhusaide

4.3 Boazodoallu

Boazodoallu lea deatalaš sámi eallinvuohki ja vuodđoealáhus, seammás go dat lea okta deataleamos sámi kultuvrra ja árbevieruid guddiin. Sámediggái lea deatalaš ahte boazodoallu sáhtta fuolahit árbevirolaš doaibmanvuogi servodatovdáneamis, mas árbediehtu ja bearašvuodot boazodoallu bisuhuvvo ja nannejuvvo. Sámediggi ferte eanet áimmahuššat ja doarjut nuorra boazodolliid ja váikkuhit dasa ahte lea sohkabealdássadat boazodoalus. Nuorra, aktiiva ja movttiidahtten boazodoallit lea čoavddus fievrredit viidásit ceavzilis ja gánnáhahtti ealáhusa. Sámediggi háliida ahte boazodoallu bisuhuvvo ja ovddiduvvo ceavzilis eallinvuohkin ja ealáhussan. Doahpaga ceavzilis dattetge ii sáhte áddet dan láhkai ahte ekonomalaš ja ekologalaš ceavzilisvuoha vuoruhuvvo ovddabeallai kultuvrralaš ceavzilisvuoda. Dien guovtti oassemihtu gaskkas lea lotnolas sorjávašvuoha. Boazodoallu lea áiggiid čađa leamaš dakkár eallinvuohki mii lea sorján luonddus ja luonddu áimmahuššan lea leamaš, ja lea, deatalaš oassi boazodoalus. Danne galgá boazodoallosámi árbediehtu leat guovddázis ceavzilis boazodoalu áddejumi.

Sámediggái lea maid deatalaš ahte boazodoallu galgá beassat ovdánit nu ahte das leat vejolašvuodot viidáseappot ovddidit biebmobuktagii, doaibma álgoávnasbuvttadeaddjin duodjái ja sáhttit ovddidit mátkeealáhusbuktagiid.

Bohccobierggus lea oiddolaš márkandilli buriin jođuin ja lassáneami márkanhattiiguin. Dat lea bistán mánga jagi. Deatalaš lea ahte boazodolliin lea dássidis márkan bohccobierggu vuovdimii, doalahan dihtii gilvva biergomárkanis, ja sihkkarastit dás sedis biergohatti lassáneami. Dasa lassin lea boazodoallovuodot turisma lassánan manimus jagiid.

Boazodoalu stuorámus hástalus lea boazodoalloareálaid massin, dás maiddá guohtunareálaid, johtolagaid, johtalangeainnuid jna. Dakkár areálasabahkkemat go astoáiggehuksemat, geaidnohuksemat, servodatlaš infrastruktuvrri ásaheapmi dahje viiddideapmi ja industriijarusttegat leat ovdamearkan dakkár ulbmiliidda maid boazodoallu massá areálaidis. Ollu berošteaddjit gilvalit dakkár areálaid alde maid boazodoallu geavaha jo iešguðet osiid jagis. Muhtun orohagat vásihit viiddes areálasabahkkemiid stuorát ásaheamiid geažil, ja earát fas vásihit

ollu muhto uhcit sisabahkkemiid mat oktiibuot dagahit mearkkašahhti stuorra massima orohaga boazodoalloareálain.

Nubbi stuorra hástalus boazodollui lea dálkkádatrievdamat. Dálkkádatrievdamat lea máilmmiviidosas hástalus, muhto go boazodoallu dárbbasa luondduressaid mat fas dárbbasit dihtolágan dálkkádaga, de dálkkádatrievdamat čuhcet erenoamáš garrasit. Boazodoallu mearkkaša duodalaš dálkkádatrievdamiid birra jagi, earet eará guohtumat jiknot temperatuvrra dávjjes molsašuddamiid geažil go muohta suddá ja fas jiekŋu nu ahte šaddá jiekŋageardi mii dagaha veadjemeahttun olahit guohtumii. Boazodoallu maid vásiha ahte eatno- ja čáhcejienjat leat arvvat rašibut, mii fas dagaha ahte dávjjibu bohccot heavvanit, muhto maid hástalus olbmuid vánddardit. Einnostuvvon lea ahte ekstremadálkkat šaddet dábálaččabun boahhteáiggis. Vai mii leat ráhkkanan dálkkádatroasuide, de feret nannet roasso-gearggusvuoda ja roassofoandain feritejit leat dustenortnegat dakkár dilálašvuođaide. Dasa lassin ferte boazodoallu ieš váldit vuhtii dálkkádatroasuide ja daid váikkuhusaid iežaset orohatplánain vai oaidná mo areálageavaheapmi ferte leat roassojagiid. Dálkkádatrievdamat dagahit boazodoalloareálaid suodjaleami ain deataleabbon boahhteáiggis. Areálasisabahkkemat lea okta gáržžidusain boazodollui go dat galggaš sáhttit heivehit iežas dálkkádatrievdamiidda.¹ Deatalaš lea maid muđui ahte servodat váldá vuhtii boazodoalu go čuožžilit hástalusat dálkkádatrievdamiid geažil.

Boraspiremássamat lea vel okta čuolbma boazodollui. Boraspiremáddodagat eai guorras máddodatmihtuide, buhtadusat eai govčča duohta massimiid ja boraspirehálldášemi máhttovuođu váldá uhccán vuhtii árbedieđu ja árbevirolaš vásáhusvuđot máhtu. Boraspirehástalus mielldisbuktá dávja ekonomalaš ja psyhkalaš noadi boazodolliide.

Eará hástalusat boazodoalus lea ahte boazodoallohálldahus ii doaimma nu mo dat galggašii. Boazodoallit vásihit earret eará eahpegovttolaš vuordináiggi ja váilevaš bagadusa go lea oktavuoha boazodoallohálldahusain. Nubbi hástalus lea eiseválddiid hágganeaddji ođasmahttin boazodoallohálldahus degotti evttohusa rievdatit boazodoallohálldahus mii lei válmmas čakčat 2022. Dasa lassin lea boazodoallu ollu oktavuodain gillán negatiiva beaggima, mii lea servodatčuolbman ja vel noadđin boazodolliide.

4.3.1 Mihttu ja strategiiat

Mihttu

- Sihkkarastit ja nannet árbevirolaš bearašvuđot boazodoalu, ja loktet dietnasa ja geahpedit boraspirevahágiid

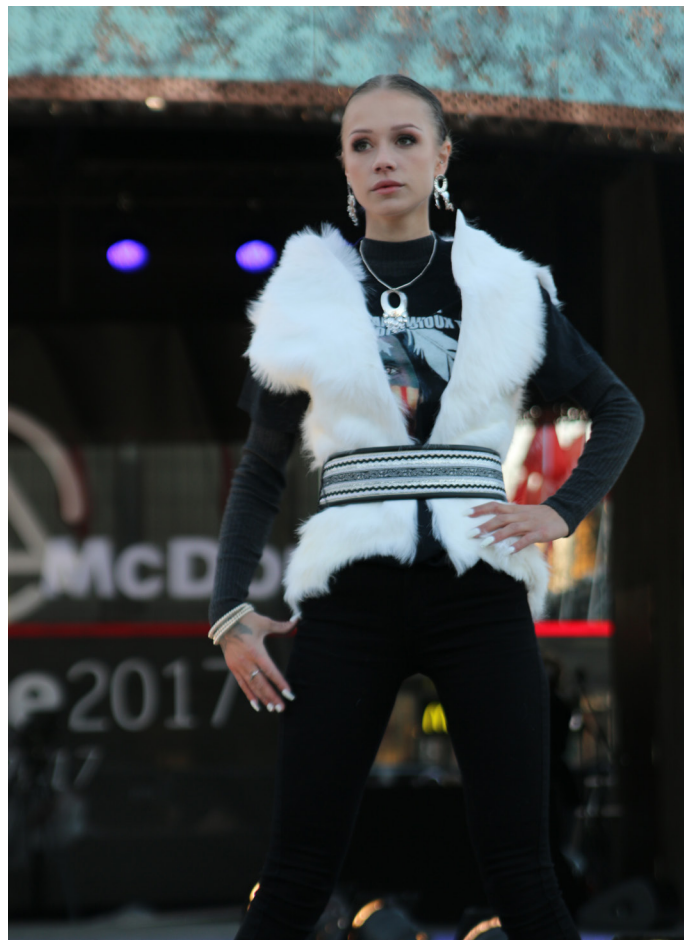
Strategiiat

- Sihkkarastit boazoguohtunareálaid

- Ovttasbargat boazodoalloeiseválddiiguin, boazodoalu beroštusorganisašuvnnaiguin ja boazodoaluin sihkkarastimis bearašvuđot boazodoalu
- Čuovvut boazodoallohálldahus degotti evttohusa rievdaduvvon boazodoallohálldahus
- Váikkuhit dakkár boraspirepolitihkkii mii vuhtiiváldá boazodoalu ja eará sámi guohtunehálldahusaid
- Váikkuhit dakkár beaktis ja buresdoaimbi boazodoallohálldahusapmái mas lea legitimehta boazodoalus
- Sihkkarastit ahte árbediehtu bisuhuvvo ja ovddiduvvo boazodoalus, boazodoalu hálldahus, ja dutkamis ja boraspirehálldahus
- Váikkuhit buoret máhtui ja gearggusvuhtii dálkkádatrievdamiid ektui
- Váikkuhit buori beaggimii servodagas boazodollui

4.4 Duodji

Duodji lea deatalaš ealáhus ja kulturguoddi buot sámi guovluin, ja čájeha maiddá mo árbejuvvon árbediehtu molsašudda gaskal iešguđet guovlluid. Dat guoská maiddá molsašuddamiidda dan ektui guđe dávvirat ráhkaduvvojit ja geavahuvvojit, ja ieš duddjomii oktan ávnnasgeavahemiin, designain ja duddjonvugiin. Dat lea deatalaš vuoddoresursan ja gelbbo-

Govva: John Osvald Grønmo, Sámediggi

¹ Erik Engelién, Iulie Aslaksen, Jørn Kristian Undelstvedt, *Utbygging får konsekvenser for reinbeiteområder*, Statistikkalaš guovddášdoaimmahaga analýsa 2020/16 (geahča 2. govvosa maŋimus teakstaasi). <https://www.ssb.no/natur-og-miljo/artikler-og-publikasjoner/utbygging-far-konsekvenser-for-reinbeiteomrader> (maŋimusat lohkojuvvon 26.08.2022).

lašvuohtan sihke boahhte buolvva duojárida ja hutkás ealáhusaid ovddideapmái duoji vuođu. Nu sáhttet duodji ja eará hutkás ealáhusat movttiidahttit guhtet guoimmet. Maiddái duodji rievda, sihke ávnnasgeavaheami, designa, álgoávnnasmuohkadeami ja duodjeteknikkaid válljema dáfus. Kunderat válljejit dál oastit báikkálaš buktagiid ja vásáhusaid, ja das lea stuorra veadju ovddidit mearkagávvu sámi dáidaga ja kultuvrra vuođu.

Ealáhusat leat dál ollu smávva ja geahnohis buvttadanbirrasat, ja duodji lea uhccán suodjaluvvon. Mearkkašahhti ollu duddjovuvvo iežas dálldollui, sihke árgabeaigeavaheapmái ja čiknan doaluid oktavuođas. Oassi duojárid árvoháhkamis boahdá uhccán ovdan almmolaš statistihkain. Dávja lea nissonat mat doaimmahit dán barggu.

Manimus jagiid lea fokus lassáan mearkagávvohuksema dárbbu ođđa ja stuorát márkaniidda ja nu lasihit ealáhusa gánnahahttivuođa. Erenoamáš miellagiddevaš lea lagabui geahčadit dan mearkagávvohuksema mii galgá gokčat olles Sámi.

Uhccán duojárid lea duodji oktoámmát. Dat lea vuosttažettiin duojárat geat leat spesialiseren iežaset duddjot biktasiid, atnudaiddaga ja dáiddaduoji, mii čatnasa sihke govvaiddagii ja čiknadesignii ja -buvttadeapmái. Duojs lea veadju ollit stuorát márkaniidda sihke sisriikkalaččat ja riikkaidgaskasaččat. Deatalaš ulbmiljoavkun lea earret eará dat riikkaidgaskasaš turista-ealáhus mii lea stuorrumin Norggas.

Earret dan ahte dat lea sámi ealáhus, de lea duoji deatalaš áimmahuššat ja ovddidit deatalaš sámi kultur- ja kulturárbevieruid guoddi. Sámi kultuvra lea deatalaš buot duodjái mii buvttaduvvo. Dán čatnaseami haga sámi kultuvrii sáhtta ollu duoji erenoamášvuohta jávkot. Duodji lea maid deatalaš identitehtaásaheaddji ja govastahkan sámi kultuvrii sihke sidjiide geat duddjojat ja sidjiide geat geavahit dujiid.

Siskkáldasat ealáhusat leat mánge organisašuvnna, gealbo- ja resursabirrasat mat fuolahit deatalaš doaimmaid bisuheami ja nannemis duoji sámi ealáhussan ja kulturguoddi. Sámediggi lea dahkan váldošiehtadusa guvttiin duodjeorganisašuvnnain. Ealáhusšiehtadus lea deatalaš reaidu sihke duodjeorganisašuvnnaide ja Sámediggái dasa ahte čadahit doaibmajuid duodjeealáhusas. Oahpahuskantuvrras lea deatalaš rolla bestemis nuoraid duodjedoaaimmaide.

Duodjeealáhusas dáhpuhuvvet rievdamat buvttadeamis, ođđa teknikkat váldojuvvojat atnui ja ođđa duojárat bohtet. Mii oaidnit maiddái ahte duojit mángejuvvojat ja vuvdojuvvojat duodjin. Duodjeinstituhtas lea deatalaš rolla láhčimis dilálašvuođaid dasa ahte duojárat galget sáhttit ovddidit iežaset duoji ja ahte dat dáhpuhuvvá dakkár vugiin mii čuovvu daid norpmat ja njuolggadusaid mat gustojit duodjeealáhussii.

Deatalaš lea ahte ovttasbargu duoji doaimmaheddiid gaskkas nannejuvvo ja šaddá eanet ulbmillažžan.

4.4.1 Mihtut ja strategijat

Mihttu

- Lasihit dietnasa ja gánnahahttivuođa sidjiide geain lea duodji ealáhussan

Strategijat

- Váikkuhit mearkagávvohuksema duojs
- Loktet dietnasa ja gánnahahttivuođa duodjeealáhusas
- Duojárid besten
- Lagat ovttasbargu duodjebirrasiin gelbbolašvuođa, kulturovddideami ja ealáhusovddideami ektui
- Árbedieđu sirdin

4.5 Sámi mátkeealáhusat, hutkás ealáhusat ja báikkálašbiebmu

Sihke sámi mátkeealáhusaid ja sámi hutkás ealáhusaid mihtilmasvuohta lea ahte dain lea nana sámi profila ja kulturelemaanttat mat leat deatalaš oassin doaimmas.

Sámi mátkeealáhusain lea dávja čoavddarolla ahtanuššamis ja árvoháhkamis sámi guovlluin ja dat čáhehit ja oahpahit Norgii muđui ja máilbmái sámi árbevieruid ja kultuvrra. Sámediggi

Govva: John Osvald Grønmo, Sámediggi

háliida láhčit dilálašvuodaid nana sámi mátkeealáhusaide, mat nannejit sámi giela, kultuvrra ja eallinvugiid, dakkár mátkeealáhusaide mas mánggabealat sámi kultuvrrat ja mearkagálvvut čájehuvvojit etihkalaččat dohkálaš vugiin, ja mas mánga doaimmaheaddji stuorrot dan made ahte sii sáhttet eallit mátkeealáhusain.

Hutkás ealáhusaide sámi guovlluin gullet mánggalágan doaimmat. Hutkás ealáhusain lea lagas oktavuoha duodjái hábmemis ja designas, muhto ožžot maiddái deatalaš impulssaid eará osiin sámi kultuvrras, nu go luodis, diidaoskkus, máinnastanárbevieruin, eallinvugiin ja biebмокultuvrras. Sámediggi háliida láhčit dilálašvuodas mánggabealat hutkás ealáhusaide mat nannejit sámi giela, kultuvrra ja eallinvugiid, mas mánga doaimmaheaddji sturrot dan made ahte sii sáhtte eallit ealáhusain.

Sámi dáiddarat leat ožžon sáji stuorra riikkaidgaskasaš arenaid nu go Venezia biennálie ja Arctic Arts Summit nammasaš njunušoaahkkimii. Sámi kultuvra galgá maid leat oidnosis Bådåddjo 2024 – Eurohpá kulturoaivegávpot doaluin. Dat ahte sámi dáidda čalmmustahttojuvvo riikkaidgaskasaččat, lea mielde loktemin sámi dáidaga ja kultuvrra. Dat lea mielde nanne-min sámi dáidaga barggaheaddjin ja árvoháhkkin.

Unohis stereotiippalaš oainnut ja mángemat sámi mátkeealáhusain leat mielde hehttemin min muitalusaid gaskkusteami sámi mátkeealáhusain. Dát hástalus sámi mátkeealáhusain čatnasa dájvja dáruiduhttima historjái. Dat ii leat dušše hehttehussan mátkeealáhusaide, muhto maiddái hehttehussan min báikkálaš servodagaide ja dasa ahte sáhttit loktet mánggabealat sámi báikkálaš servodagaid ja čevllohallat dainna. Go mii leat oadjebasat iežamet identitehtain ja kultuvrrain ja sáhttit čevllo-

hallat dainna, de lea álkít gaskkustit ja oazžut oktavuoda gallejeddjiiguin mat jearahit autenttalaš vásáhusaid ovttaš báikkálaš álbmogiin. Márkan jearaha dan mii lea earálágan ja min áidnalunddot buktagiid ja bálvalusaid. Sámi mátkeealáhusat leat uhccán ávkkástallan dainna márkaniin dán rádjai. Sámediggi oavvilda ahte bargu ferte álgit doaimmaheddjiid ja báikkálaš servodagaid bealis, ja vuodđuduvvot máhttui.

Go goallasta hutkás ealáhusaid ja mátkeealáhusaid, de sáhtášii ávkašuvvat hutkás ealáhusaid fámuin mátkeealáhusain. Nati-onála mátkeealáhusstrategiija jagi 2030 rádjai dadjá ahte sámi mátkeealáhusain lea stuorra veadju, muhto dat fertejit beassat ovdánit rívttes láhkai ja erenoamážit iežaset eavttuid vuodul. Sámi mátkeealáhusstrategiijas lea lunddolaš maiddái árvvoštallat vejolašvuodaid ja veajuid lagabui goallastit hutkás ealáhusaide. Sámediggi oaidná dárbbaslažžan ahte mátkeealáhusstrategiija čadaheapmi dahkkojuvvo ovttaš náti-onála ja regi-onála eiseválddiiguin.

Dakkár barggus lea dárbu hábmet máhttovuodot modeallaid mas duktan lea mielde ja ahte dat dahkkojuvvo ovttaš ealáhusdoaimmaheddjiiguin hutkás ealáhusaid ja mátkeealáhusaid iešguđet báikkiin ja birrasiin. Mii háliidit láhčit dilálašvuodaid dakkár proseassaide mat sáhttet nannet dálá dahje odđa hutkás birrasiid ja ásahtit eanet eallinnávccalaš fitnodagaid. Ulbmilin lea easadit stereotiippalaš oainnuid ja baicce ohcat oadjebas ja mánggabealat sámi identitehtaid dahje kultuvrraid mainna oazžu oidnosii mánggabealatvuoda Sámis.

Sámediggi áigu ain oččodit dakkár etihkalaš njuolgadusaid maid ealáhusdoaimmaheaddjit oamastit, gaskkustan dihtii sámi

Govva: Sámediggi

kultuvrra mii sihkkarastá autenttalašvuoda ja boahttevuoda mánggabealat kultuvrraide Sámis.

Fitnodagat, erenoamážit dat mat čatnasit hutkás ealáhusaide, leat dájvja smávvat ja uhcitlohku dain lea dat ollesáiggebargun. Sis lea dábálaččat uhccán kapitála ja ollu doaimmaheaddjit dárbbasit eanet gelbbolašvuoda gávpejodiheamis. Dál leat lassánan márkanat mat maid leat guhkkin eret sámi guovlluin. Das gáibiduvvo profesjonaliseren vai sáhtta gilvvohallat dain arenain. Sámediggi áigu bargat dan ala ahte uhcit ja rašis fitnodagat besset innovašuvdnabirrasiidda gos sii sáhttet ovttasbargat eará doaimmaheddjiiguin, nu go ealáhusgárddiiguin dahje eará gealbobirrasiiguin mat sáhttet fállat kursaid ja jeavddalaš čuovvuleami gávpejodiheamis. Sámediggi oaihvilda ahte dakkár fápmoguovddášat ja organisašuvnnat, nu go dáiddárkollektiiva Dáiddadállo, mas lea fierpmádat ja iežaset áigumušat addit hutkás ealáhusaide loktema báikkálaš servodagain ja Sámis, leat deatalaččat sámi hutkás ealáhusaid boahtteáiggi nannemii.

Sámi biepmu muohkadeapmi ja vásáhusat mat čatnasit mátkeealáhusaide ja sámi kultuvrii, lea deatalaš boahttevaš ovddidansuorgi. Mátkeealáhusat jearahit eanet ja eanet báikkálaččat buvttaduvvon biepmu. Sámi guovlluin leat ollu álgoávdnasat vuoddoealáhusain. Ollu dain álgoávdnasiin sáddejuvvojit eret sámi guovlluin. Dain lea stuorra árvu ja veadju buoret muohkadeapmái. Dat guoská sihke bohccobierggu, bohcco lassebuktagiid, lábbábierggu, meahcebuktagiid, guoli, debbuid ja stáráid ja eará mariidna šlájaid muohkadeapmái. Ávkkástallan meahcebuktagiiguin gáibida dattetge ollu giehtafápmobarggu, ja resurssat leat dájvja dakkár sajiin gosa ii leat geaidnu. Vejolaš lea ovddidit Sámi geasuheadji biebmomátkegeahčín, ja goallotit sámi mátkeealáhusaid, hutkás ealáhusaid ja biepmu lagabui oktii. Vejolaš lea lihkestuvvat go buvttadeaddjit ásaht fierpmádaga ja ovttasbarggu gaskaneaset dahje geavahit dálá fierpmádagaid, mas guoskevaš eiseválddit ja doaimmaheaddjit addet doarjaga doaimmaheddjiide nu ahte sii bohtet buorebut oidnosii márkanis.

4.5.1 Mihtut ja strategiiat

Mihttu

- Dálá ja ođđa doaimmaheaddjit hutkás ealáhusain ja sámi mátkeealáhusain ásaht nana ja gánnahahtti fitnodagaid dakkár sámi kulturovddaheami vuodul mii čájeha Sámi mánggabealatvuoda.

Strategiiat

- Nannet ovttasbarggu gaskal sámi mátkeealáhusaid ja hutkás ealáhusaid
- Čatnat ealáhusovddideami ja DjO-gelbbolašvuoda oktii ovddidan várás fitnolaš doaimmaheddjiid
- Láhčit dilálašvuodaid ovttasbargui gaskal doaimmaheddjiid dahkan dihtii sin doaimma fitnolažžan
- Etihkalaš njuolggadusat dasa mo oahpásmahttit sámi kultuvrra go dahká ealáhusa gávppálažžan
- Sámi dáidda ja kultuvra vuodđun ealáhusovddideapmái sámi guovlluin

- Lagat oktavuoha regionála ja guovddáš eiseválddiiguin hutkás ealáhusaid ja mátkeealáhusaid ovddideamis
- Čatnat sámi biebmobuvttadeami mátkeealáhusaide ja kulturovddideapmái
- Nannet dakkár rámmaeavttuid mat movttiidahttet biebmobuvttadeddjiid muohkadit báikkálaš biepmu

4.6 Mánggabealat ealáhuseallin

Mihttun mánggabealat ealáhuseallima bisuhemiin lea ásaht geasuheadji ja eallinfámolaš báikkálaš servodagaid nana báikkálaš ealáhuseallima bokte. Doaba mánggabealat ealáhuseallin mearkkaša ealáhusat mat eai gula bajábealde namuhuvvon ealáhusaide. Dat sáhttet leat smávvaindustriija, huksehus/ráhkadus, bálvalusealáhusat, ođđa ealáhusat, digitála teknologijja, IT jna.

Sámediggái lea deatalaš sihkkarastit eallinnávccalaš báikkálaš servodagaid main sámi giella, kultuvra ja ealáhusat addet ahtanuššanvejolašvuodaid, ja man ulbmil lea jorgalahttit dálá soju ahte eanet sámi guovllut vásihit eretfárrema erenoamážit nuoraid ja nissoniid gaskkas. Dan sáhtta juksat go joatká doarjjaortnega mánggabealat ealáhuseallimii, mas erenoamážit deattuhuvvojit strategiiat mat nannejit guovllu geasuhusa ássan- ja bargoguovlun, ja mas nuorat ja nissonat leat hui deatalaš olahusjoavkun.

Ealáhuseallin dárbbasa eanet fitnolaš doaimmaheddjiid ja buoret gelbbolašvuoda jodiheamis ja ođđa teknihkaid ja buktagiid ovddideamis.

Gelbbolašvuoha, oahppu ja dutkan leat deatalaččat ealáhuseallima ovddideapmái. Innovašuvnnat ja fidnohuksen leat deatalaččat dasa ahte sáhttit gilvalit stuorát ja stuorát ja gáibideaddji márkaniin. Mii diehtit bures ahte ealáhusdoaimmaheddjiin ii leat okto dat máhttu mii sáhtta dagahit lihkestuvvama, muhto ovttas eiseválddiiguin, eará fitnodagaiguin, dutkan- ja oahppobirrasiiguin, ealáhusgihpuiguin, investoriiguin ja earáiguin sii sáhttet olahit ođđa vejolašvuodaid ja oazžut ávkki vejolašvuodain. Alit oahppu fidnohukseamis ja innovašuvnnain sámi guovlluin sáhtta addit posiitiiva beavttu sámi fitnodagaide ja ealáhuseallimii. Ođdahákan lea deatalaš sámi servodagaid ođasmahttimii ja ovdáneapmái.

Uhccán doaimmaheaddjit nagodit okto loktet iežaset buktagiid ja bálvalusaid márkaniin, dahje bálvalit stuorra kunddarjoavkku, seammás go sii galget áimmahuššat kvalitehta ja mearkagálvvuid. Ealáhusaide lea stuorra gaskanaváiki eanet ovttasbarggus, sihke gealbosirdima ja ođđajurddašeami ektui. Sámediggi áigu nannet ángiruššama ealáhusguoski bargguin fitnodagaid ja eará resursabirrasiid gaskasaš fierpmádagas. Dat adnojuvvo maid mearrideaddjin dasa ahte olahit eanet árrjalaš innovašuvdnabirrasiid govddit joavkkuin sámi guovlluin. Hástalussan sámi ealáhuseallimii lea ahte sámi guovllus leat guhkkes gaskkat ja fitnodagat leat smávvat, mii sáhtta leat hehttehussan bistevas ovttasbargui. Dan berre dustet dakkár digitála ja innovatiiva čovdosiiguin mat leat heivehuvvon geavaheddjiid dárbbuide.

Besten ja fidnohuksen leat mearrideaddjin jus ealáhuseallin galggaš ovdánit ja deatalaš lea láchit dilálašvuodaid dasa, nuoraide, sihke skuvllas ja bargoeallimis. Mii leat oaidnán ahte Trainee-programmat main fitnodagat váldet sisa bargiid álit

oahpuin jahkái, lea buorre vuohki bestet bargofámuid. Trainee Arena Nord-Troms lea jagi 2022 dahkan šiehtadusaid 8 fitnodagain váldit sisa ovtta trainee guhte ge.

Sámi guovlluin leat muhtun buorit gealbobirrasat ealáhuseallima várás, das maiddái Sápmi ealáhusgárdi ja ráddedaddinsearvi. Dat gelbbolašvuhta mii ealáhusgárdiin lea, lea deatalaš dasa ahte ásahtit buriid birrasiid innovašuvdnaovdáneapmái. Ealáhusgárdiin lea maid vejolašvuhta addit riskakapitála fitnodagaide ja ruðaid earret eará fitnodatovddideapmái ja innovašuvnnaide. Sámediggái lea deatalaš ahte dát birrasat sáhttet ovdánit ja nanosmuvvat, ja ahte guoskevaš doaimmaheaddjit dorjot dáid birrasiid.

Sámi servodahkii lea meahcásteapmi deatalaš sámi ealáhus ja kulturguoddi, ja danne áigu Sámediggi áimmahuššat ja ovdidit meahcásteami nu ahte das leat rámmaeavttut nu ahte dat sáhtta doaibmat ceavzilis vugiin. Árbevirolaččat lea ávkkástallan meahcebuktagiiguin leamaš ja lea ain dábalaš sámi guovlluin. Dán kulturvuođot ávkkástallama mehciin lea deatalaš joatkit. Meahcásteapmi ferte dohkkehuvvot lunddolaš oassin sámi ealáhusdoaimmaheamis ja sámi kultuvrras.

Sápmi lea rádjastideaddji, ja sámi servodagas leat guhkes árbevierut ovttasbargat riikkarájaid rastá. Ovttasbargu riikkarájaid rastá sáhtta muhtun fitnodagaide ja ealáhusaide leat čoavddusin ahtanuššamii ja gálvojuor lassiheapmái. Ollu hástalusat maid sámi ealáhuseallin ferte dustet, leat oktasaččat olles Sápmái ja danne sáhtta hástalusaid buoremusat dustet rádjastideaddji ovttasbarggus. Interreg-programmat sáhttet láhčit dilálašvuodaid dakkár ovttasbargui ja rahpat ođđa márkaniid ođđa buktagiidda maid lea beroštupmi goappašiid bealde rájaid. Hástalusat lea fidnet eanet ealáhusprošeavttaid mat láhčtet dilálašvuodaid ealáhusovddideapmái ja mat bohtet eanebuidda buorrin iešguđet surggiin.

4.6.1 Mihtut ja strategiijat

Mihttu

- Eanet gánnáhahtti fitnodagat
- Eanet árvoháhkkan sámi biepmus

Strategiijat

- Láhčit dilálašvuodaid ođđaháhkamii ja fitnodatovddideapmái
- Gelbbolašvuhta ja fierpmádatduddjomat dasa ahte láhčit vejolašvuoda ahtanuššamii
- Lagat ovttasbargu ealáhusgárdiiguin sámi guovlluin
- Álkit fidnet riskakapitála daidda fitnodagaide mat háliidit ovddidit iežaset doaimma
- Láhčit dilálašvuodaid meahcásteami ovddideapmái ávnnaslaš vuodđun sámi kultuvrii

5 Ekonomalaš ja hálldahuslaš váikkuhusat

Diedáhusa čuovvuleapmi galgá dahkkojuvvot jahkásaš buše-
ahtaid bokte main biddjojuvvot oassemihtut ja doaibmajut
iešguđet surggiide. Diedáhusas lea guhkesáigásaš perspektiiva,
ja lunddolažžan lea geahčadit diedáhusa golmma-njealji jagi
geahčen fas árvvoštallan dihtii lea go Sámediggi juksan mearri-
duvvon mihtuid.

Diedáhus láhčá dilálašvuodaid eanet árjjalaš ovttasbargui
iešguđet olggobealde ovttasbargoguimmiiguin nu go gieldda-
iguin, váikkuhangaskaoapmedoaimmaheddjiiguin ja dutkan-
birrasiiguin. Doaibma olggobealde ovttasbargoguimmiiguin
gáibida eanet hálldahuslaš resurssaid.

Oppalohkái leat uhccán ekonomalaš dahje hálldahuslaš
váikkuhusat dain rievdadusain mat leat válddahuvvon ealáhus-
diedáhusas dálá ealáhusovddidanbarggu dási ektui.

- Sámediggeráđđi mearrida sierra doaibmaplána
čuovvuleami várás
- Čuovvuleapmi Sámedikki jahkásaš bušehtaid bokte

